

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

V Yazı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tələbələri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rus ordusu tərəfindən işğaldan sonra, tələbələrə verilən təqaüdlər dayanırdı. 1920-ci ildə AXC hökuməti Qərbi Avropada ali təhsil almaq üçün cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən təxminən 100 tələbə xaricə göndərilməmiş, Təhsil Nazirliyinə isə buna görə 7 milyon manat pul təsis edilmişdi.

1919-cu ilin sonlarında Azərbaycan hökuməti təhsil sahəsində bir sıra islahatlar həyata keçirdi. İbtidai və orta məktəblərin vahid şəbəkəsi yaradıldı. Dərslilər nəşr olundu, Cümhuriyyətin müxtəlif bölgələrində sənariyalar açıldı, Bakı Dövlət Universitetinin əsası qoyuldu (1919-cu il sentyabrın 1-i), kənd təsərrüfatı institutunun yaradılması haqqında qanun qəbul edildi. Ölkə hökuməti təkcə universitet açmaq kifayətlənməyərək, lazımı mütəxəssislərin yetişdirilməsi, xüsusən də Azərbaycan türklərinin Qərbi Avropada ali təhsil alması üçün xaricə göndərilməsi yollarını axtarırdı. Ağır hərbi –siyasi vəziyyət və rus təhlükəsinə baxmayaraq, gənclərin Avropa universitetlərində oxumaq üçün xaricə göndərilməsi qərara alındı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcısı və lideri Məmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətləri sadalayaraq qeyd etmişdi: "Müxtəlif sahələrdə ali təhsil üçün-memarıq və etnolojiyadan tutmuş təyyarə və gəmiqayırmaçılığa qədər dövlət hesabına 100-ə yaxın Azərbaycan türkü tələbə Avropanın ən yaxşı məktəblərinə göndərilib."

Azərbaycanda Cümhuriyyət hökumətinin qərarı

1919-cu il iyulun 23-də hökumətin rəsmi qəzetində oxuculara bildirir ki, Bakıda Vəkillər Şurasının (Parlamentin) qərarı ilə kortar məktəbi açılacaqdı. "Tələbələr haqqında" sərəlvhəli xəbərde isə yazılmışdı: Maarif nəzarəti 100 nəfər tələbəni xaricə göndərəcək. Hər tələbəyə 36.000 manat xərcləmək və 5.000 manat yol pulu hesablanıb. Cəmi 4.100.000 manat edir.

1919-cu ilin yayında Cümhuriyyət Maarif Nazirliyi 1919/1920-ci tədris ilində hər birinin saxlanılması üçün 100 tələbənin xaricə göndərilməsi üçün pul ayrılması haqqında qanun layihəsini Parlamentə təqdim etmişdi. Xarici universitetlərin məzunları təhsilini başa vurduqdan sonra ən azı dörd il Azərbaycanda dövlət qulluğunda işləməli idilər. Dövlət təqaüdündən istifadə edən yüz tələbə təhsillərini bitirdikdən sonra dörd il hökumətin təyinatında işləməli idilər.

1919-cu il sentyabrın 1-də Cümhuriyyət Parlamenti qərar verdi: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət büdcəsindən yüz nəfər tələbənin xarici universitetlərdə təhsil almasının təmin edilməsi üçün Təhsil Nazirliyinin büdcəsinə 7 milyon manat pul köçürülsün.

Dövlət təqaüdündən istifadə edən tələbələr, hökumətin tələb etdiyi yerlərdə təhsillərini sonunda dörd il xidmət etməlidirlər. Tələbələrin heyatını və mövcudluğunu təmin etmək üçün onların üzərində

nəzarət yaradılınsın.

1919-cu ilin yayında bu qanun müzakirə edilən, seçim əhəlinin müxtəlif təbəqələri arasında aparıldı, seçimin əsas meyarı yalnız gənc cümhuriyyət vətəndaşlarının istedadlı olması idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 ən istedadlı gənci xaricə təhsil almağa göndərildi.

Tələbələr 14 yanvar 1920-ci ildə qatarla Bakıdan yola salındılar. Parlamentin bəzi üzvləri onları yola salmaq üçün gəlmişdi. Bunlara Məmməd Əmin Rəsulzadə, İbrahim Əbilov, Səməd bəy Ağamalioğlu, Aslan bəy Səfikürdski, Abbasqulu Kazımsadə, Əhməd bəy Pəpinov daxil idi. Rəsulzadə Müsavat Partiyası adından, Əbilov Sosial Demokrat Partiyası adından, Səfikürd-

və əvvəlki ilə müqayisədə az idi. Lakin bu, problemləri həll etmədi. Çünki pulların verilməsi sistemli şəkildə aparılmırdı və tələbələrin razılığa gəldiyi lider olan Nəriman Nərimanovun Moskvaya getməsi ilə birlikdə vəziyyət daha da pisləşir. Çünki Nərimanovun yerinə gələn yeni rəhbərlər təqaüd alan tələbələrə etibarlı və ya etibarsız deyə iki kateqoriya ayırmış və təqaüdü verilməsini də bu prinsipləri altında davam etdirmişdilər. Bütün bunlar tələbələrin təhsil prosesinə mənfi təsir göstərmiş və onları təhsillə paralel şəkildə işləməyə də məcbur etmişdir.

Azərbaycana geri dönmələrin taleyi

Xaricə göndərilmiş tələbələrin bir çoxu təhsilini başa vurduqdan sonra geri döndülər və öz ölkələrində çalışmağa başladılar. Azərbaycan

kommunist təşkilatının katibi, Almaniya kommunist partiyasının da üzvü idi. Repressiyaya məruz qalmış, 1940-cı ildə Cəfər Kazımov Uxta şəhərində yerləşən Qütb QULAQ düşərgəsinə göndərilib. Sonra Kazımov Uxta Kombinatinın Mərkəzi elmi-tədqiqat laboratoriyasına elmi əməkdaş kimi cəlb olunub və 1945-ci ilə kimi orada işləyib. Həmin il Kazımov ilk dəfə tundra ekspedisiyasında geoloji axtarış işlərində iştirak edib. 1947-ci ildə ekspedisiya Qütb yaxınlığında ilk sovet uranı yatağını kəşf edib. Bu kəşfin əsas müəllifi Cəfər Kazımov hesab edilirdi. Vəfat tarixi 1968-ci ildi.

Əbdülhəmid Ağa Cavanshir

Əbdülhəmid Ağa Həmid Ağaoğlu 7 sentyabr 1897-ci ildə Şuşa şəhərində dünyaya göz açmışdır. 1918-ci ildə Yelizavetpol (Gəncə) kişi gimnaziyasını bitirmişdir. Parlamentin 1919-cu il 1 sentyabr tarixli qərarına əsasən, təhsilini astronomluq sahəsində davam etdirmək üçün Fransanın Nansi

kimi iştirak edib. Qurultay başa çatandan üç gün sonra, yəni martın 8-də Azərbaycan Fövqəladə komissiyasının (KQB) əməkdaşı Vasinin əmri ilə Əhməd Hacinski, Dadaş Həsənov və Əli Yusifzadə evlərində axtarış aparılmaqla həbs edildilər. İstintaq sonunda güllələnmə qərarı verilsə də, sonradan bu qərar 10 illik həbslə əvəz edilib. Solovkiyə, Şimal Buzlu okeandakı Ağ dənizin Oneqa körfəzindəki adalardakı həbs düşərgəsinə göndərilmişdir. Əli Yusifzadə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında ilk dəfə siyasi məbusların aclıq aksiyasını təşkil edənlərdən olub. 1927-ci ildə keçirilən aclığın 53-cü günü hərbiçisi, gənci İbrahim Axundzadə, Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu, şəkili Əlvəsər (Əfsər) Nəcəfov aclıq zamanı, hərbi Xasay Kərəmzadə, həkim Cahangir Ağayev aclığın doğurduğu xəstəlikdən dünyasını dəyişib. Şəhid olan dostların vəsiyyəti ilə aclıq aksiyası 56-cı gün dayandırılıb. 1935-ci ilin yanvarında Əli Yusifzadə həbsdən azad

Azərbaycanda 1920-1950-ci illər repressiyaları

ski Xalqçı Sosial İnqilabçılar adından vida nitqi söylədilər. Tələbələrin xaricə göndərilməsini təşkil komissiyasının sədri Teymur bəy Aslanov idi. Xaricə göndərilən yüz tələbənin hamısı repressiyanın qurbanı olmuşdu. Tələbələrin dindirmə protokollarından belə çıxır ki, dövlətlər üzrə insanların sayı beledir: Türkiyədə 10 nəfər, İtaliyada 20 nəfər, Fransada 20 nəfər, Almaniya da 50 nəfər.

Tələbələr xaricə bir neçə ay oxuduqdan sonra Bakıdan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ruslar tərəfindən işğal edilməsi barədə xəbər aldılar. Bu xəbər onların narahatlıq və mənəvi sarsıntı keçirməsi ilə birlikdə təqaüdlərinin verilməsini davam etdirilməsi ilə bağlı düşüncələrə səbəb oldu. Çünki bu, AXC parlamentinin yaratdığı xüsusi fondan təqaüdlərin dayandırılması demək idi. Bu məsələni yeni hökumət ilə müzakirə etmək üçün Avropadakı tələbələr Almaniyada Frayburq şəhərində mədənçilik üzrə təhsil alan Əşrəf Əliyevi öz nümayəndələri kimi Bakıya göndərdilər. O, tələbələr adından yeni hökumət ilə təqaüdü verilib-verilməməsinə müzakirə etməli idi. Əşrəf Əliyev 1921-ci ilin may ayında Bakıya gəldi.

Aparılan danışıqlar nəticəsində Azərbaycan SSR təqaüdlərinin verilməsini davam etdirilməsini qəbul etsə də, tələbələrdən Sovet vətəndaşlığını qəbul etməyi tələb etdi. Təqaüdlər Berlindəki rus səfirliyi tərəfindən verilecəkdə və təqaüd Azərbaycan SSR-in büdcəsindən təmin ediləcək idi. Verilməsi nəzərdə tutulan təqaüdün miqdarı 30 dollar idi

canı müstəqil dövlət olarkən tərk edən və Avropada 5-10 il arası yaşayan keçmiş tələbələr Sovet sisteminə çalışdıqdan sonra onun idarəetməsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Avropa dövlətlərinin idari quruluşunu müqayisə etməyə başladılar. Bu qurulan sovet quruluşundan iyrenib sarsıntı keçirdilər. Araşdırmaçı Məmməd Cəfərovun bildirdiyinə görə, bu müqayisə onların açıq və ya gizli şəkildə ölkələrində olan işğalla və sistemlə mübarizə aparmağa sövq etdi.

Tələbələrdən Türkiyə və Qərbi Avropada oxumuş 42 nəfər Azərbaycana geri döndükdən sonra repressiyaya məruz qalmışdır. Deməli, Türkiyə və Qərbi Avropada oxumuş 100 Cümhuriyyət tələbəsindən 62-si Azərbaycana dönüb və onların da 42-i repressiyaya məruz qalıb. 6 nəfər də bir neçə ildən sonra kommunist rejiminin zülmünə dözməyərək ölkəni tərk etməyə və ömrünü mühacirətdə keçirməyə məcbur olub.

Kazımov Cəfər Kərbəlayi Ələsgər oğlu

AXC hökuməti tərəfindən 1920-ci ildə Almaniya təhsil almağa göndərilmiş, ilkin olaraq Darmstadt texniki ali məktəbində oxumağa başlayır. Sonra təhsilini Frayberq Dağ-Mədən Akademiyasında davam etdirir. 27 noyabr 1925-ci ildə təhsilini Dağ-mədən mühəndisi kimi başa vuraraq mühəndis dərəcəsinə yiyələnmişdir. "Qırmızı əmək bayrağı" ordeni ilə mükafatlandırılmışdır. Almaniya da öncə Azərbaycan türklərindən ibarət kommunist, sonra zaqafqaziyalı tələbələrin

edilib, lakin onun Azərbaycana dönməsinə icazə verilməyib. O, Özbəkistana sürgün edilib. 1937-ci ildə Əli Yusifzadə Daşkənddə yenidən həbs edilib. Uzun və işgəncəli istintaqdan sonra, yəni 1937-ci ilin avqustun 18-də həbsxanada güllələnilib və cəsədi də gizlədilib. Əli Yusifzadə bəraət ölümündən 54 il sonra 1992-ci ilin mayında verilməmişdir.

Vətəndən, torpaqdan ötrü ölüme hazır olduğunu bildiren şəir:

Uca dağlar, dərələr səd oluyor,
Kim bənəmlə sənə sənə sərhəd oluyor?
Bilmirəm kimdi bizə fərq qoyan.
Ana ilə oğulu ayrı salan!
Növbətişeyir parçası:
Sən gedərsən, gedərəm əvvəl bən,
Öləm getmə bu namus, vətən!

Mustafa Ağa Vəkilov

Vəkilov Mustafa Ağa Məmməd Ağaoğlu (25 yanvar 1899, Tiflis, Tiflis qəzası, Tiflis quberniyası, Rusiya imperiyası-30 aprel 1943), Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinin xüsusi qərarına əsasən, dövlət hesabına ali təhsil almaq üçün xaricə göndərilmiş tələbələrdən biri idi. Azərbaycanın ilk hüquq professoru və Sarbon Universitetinin məzunudu.

Mustafa Məmməd Ağaoğlu Vəkilov 25 yanvar 1899-cu ildə Tiflis şəhərində anadan olub. Atası Məmməd Ağa Vəkilov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin dəftərxanasının rəisi işləyib.

Mustafa Ağa Vəkilovun təhsili:

Birinci Tiflis gimnaziyası (1907-1917)

Paris Universiteti (1920-1924)

Universiteti bitirdikdən sonra hüquq magistri elmi dərəcəsi almışdır (1924). 1935-ci ildə gənc alim Azərbaycan SSR Konstitusiyası türk mətninin redaktoru olub. Həmin ildə professor dərəcəsi alaraq pedaqoji fəaliyyətinə davam etdirib. Beləliklə o, Azərbaycanın professor dərəcəsi alan ilk hüquqşünas alimi olub. 1941-ci il yanvarın 25-də XDİK yanında Xüsusi Müşavirə Mustafa Ağa Vəkilov "anti-sovet-millətçi təşkilatda iştirakına görə" cəzasını islah-əmək düşərgəsində çəkməklə 5 il müddətində azadlıqdan məhrum edilib.

Mustafa Vəkilov 1943-cü il aprelin 30-da sürgündə vəfat edib. (ardı var)